

Tózsza István

Az alvilág földrajza

Geography of the Underworld

Összefoglalás

A görög-római mítoszok világa az európai kultúra egyik fő tartóoszlopa a zsidó-keresztény vallás és a kelta-germán hagyományok oszlopai mellett. Ez az írás a görög hitvilág egyik nagy „földrajzi” egységét, az alvilágot mutatja be a festő- és szobrászművészet, valamint az európai civilizáció legősibb legendáinak segítségével. A görög-római mitológia alvilágképe a mítoszokban sokszor jelenik meg; ismerete az európai műveltség része. Gondoljunk Héraklész, Orpheusz, Aeneas és Odüsszeusz alvilági látogatásaira, Perszephoné házasságára, Sziszifusz, Tantalosz vagy a Danaidák büntetésére. Kharónra, a révészre, az érchangú Kerberoszra, a Felejtés vizére, a Léthére. Az alvilág istene és uralkodója, Hadész saját nevét kölcsönözte a görög túlvilágnak, amely mélyen Európa alatt található, az Atlanti-óceántól a Fekete-tengerig, illetve a Kaukázusig. Amikor a Föld és az Ég (Gaia és Uranosz) egyesülését követően, az Idő (Kronosz, latinul Saturnus) által vezetett titánok uralkodása után az istenek vették át a hatalmat a világon, a három fiú felosztotta azt egymás között. A legfiatalabb, Zeusz (Jupiter) uralkodik a földön és az égen; a középső fiú, Poszeidón (Neptunusz) a tengereken; míg a legidősebb, Hadész (Pluto) lett az alvilág ura.

Kulcsszavak: görög-római mitológia, európai kultúra, Hadész a művészetekben

Summary

The world of Greco-Roman myths is one of the main pillars of European culture alongside Judeo-Christian religions and Celtic-Germanic traditions. This writing presents one of the great “geographical” units of the Greek myths, the underworld, with the help of paintings, sculptures and the most ancient legends of the European civili-

PROF. DR. TÓZSA ISTVÁN, egyetemi tanár, Nemzeti Közszolgálati Egyetem
(Tozsza.Istvan@uni-nke.hu).

zation. The image of the underworld in Greco-Roman mythology appears many times in myths; its knowledge is part of the European literacy. Remember the visits of Hercules, Orpheus, Aeneas, and Odysseus to the underworld, the marriage of Persephone, the punishment of Sisyphus, Tantalus, or the Danaids. Think of the stern Charon, the gloomy ferryman, and the metallic toned Cerberos, or the water of oblivion, the River Lethe. The god and ruler of the underworld, Hades, lent his name to the Greek land of afterlife; thought to be located deep below Europe and extending from the Atlantic Ocean to the Black Sea and the Caucasus Mountains. When, after the unification of Earth and Heaven (Gaia and Uranus), the gods took over the world after the reign of the Titans led by Time (Kronos, or Saturn), three great godly brothers divided it among themselves. The youngest one, Zeus (Jupiter) reigns over the Earth and the skies; the middle son, Poseidon (Neptune) over the seas; while the eldest one, Hades (Pluto) became lord of the underworld.

Keywords: Greco-Roman mythology, European culture, Hades in the arts

AHOL A MADÁR SEM JÁR

„Kháron ladikja nem akkor indul velünk / midőn lezárul és befagy a szem. / Zord átkelők soká nyitott szemmel megyünk / a végzetes vizen” – írja Illyés Gyula a *Kháron ladikján* című versében. Arra az európai kultúrában elterjedt ókori elképzelésre utal, hogy halálunk után a lelkünket a lélekkísérő Hermész isten kalauzolja el a távoli nyugatra, jelesül az Atlanti-óceán partjára, ahol alászállva, egy folyón kell átkelnünk, egy zord révész – Kharón – ladikján, feltéve, ha tudunk neki fizetni a pénzermével, amelyet hozzátartozóink a halálunk után a szemünkre helyeztek. Ez a folyó, amely Európa atlanti partvidéke alatt található a mélyben, jéghideg, mozdulatlan vizű, s a neve Styx, ő a Gyűlölet istennőjének megszemélyesítője. Ez határolja az Európa alatt elterülő alvilágot, melynek neve – az uralkodójáról, Zeusz idősebb testvéréről elnevezve – Hadész.

Az alvilágot ezen a nyugati határfolyón, a Styxen kívül még öt másik folyó osztja részekre. A halottak lelkei, miután Kharón átszállítja őket a Styxen, áttetsző szellemalak formájában lebegnek a hatalmas, hamuszürke aszphodéloszi mezőkön, ahol a csendet csak az érchangú, pokoli örkutya, a Kerberosz csaholása töri meg. Az aszphodélosz egy liliumfajta, melyet az ókorban sírokra ültettek; ez a kis virág a Könny istennőjének megszemélyesítője. Az alvilági Aszphodélosz Nyugat- és Közép-Európa alatt terül el; északról – nagyjából az Északi- és a Balti-tenger alatt – az Akherón nevű folyó határolja, mely az örömtelenség, vagyis a Bánat istenét személyesíti meg. Az alvilági folyók istenei, mint a felvilági folyókéi is, mindannyian a hatalmas Ókeanosz titán, az Atlanti-óceán és Thetisz títanis, a Földközi-tenger gyermekei. Az Aszphodéloszt délről, tehát nagyjából Dél-Európa alatt a Kókütosz, vagyis a Jajveszékélés folyója határolja. Kelet felől, Kelet-Európa alatt pedig a híres Léthe vize határolja a hamumezőket: ez

a Felejtés vize, ide járnak inni a holt lelkek. Minél többet isznak a Léthéből, annál inkább elfelejtik őket a felvilági rokonaik, leszármazottjaik. Csak azok a holt lelkek nem szomjaznak meg, akiket gyakran emlékezetükbe idéznek az élők, akiket gyakran emlegetnek. Az ókorban még áldoztak a halottnak, az áldozati állatok földre csurgatott vérével a föld beszívta, s lent a Hadészban a holt lélek, ha ezt megitta, újra, rövid időre élőnek érezte magát.

A Léthe vizén túl – tehát Kelet-Európa és a Kaukázus vidéke alatt – egy rettenetes ércműzöb mögött irdatlan, örök sötétség uralkodik. Ennek a vidéknek a névadója és uralkodója Erebosz, az örök Sötétség istensége, aki a Káoszól kiemelkedő négy első létező egyike, s Gaia Földanya testvére. Itt lakik Nyx, Erebosz másik testvére, az Éjszaka istennője, aki minden napszálltakor felszáll a világra, és ráborítja éjszínű leplét. Itt áll Hadész palotája is, benne az alvilág ura, Hadész, latinul Pluto, és felesége, a Pusztulást hozó Perszephoné istennő. Itt élnek az alvilági istenek. Köztük a legismertebb Hekaté, a Boszorkányság és a Bűbájosság istennője. Továbbá itt élnek az éjszaka gyermekei. Ők Nyx és Erebosz utódai. Elsősorban Thanatosz, a Halál és testvére, Hüpnosz, az Álom, valamint Erisz, a Viszály istennője. Rajtuk kívül még számos istenség tanyázik itt, akik Nyx utódai, és éjszaka, vele szállnak fel az emberek közé. Ők a pénz, a betegség, a gyilkosság, az öregség, az irigység, a bosszú, a gúnyolódás, a csalás, a butaság, a szeretkezés, a kéjvágy, a nyomor, a düh, a hiba és az örület istenei, és a gyermekeket elragadó vámpírok.

A Dél-Európa alatt húzódó, jajveszékelő Kókütosz folyón túl sötét, izzó, sziklás hegyormok látszanak a Földközi-tenger alatt. Ez maga a Pokol, melynek neve és istensége Tartarosz, ő is egyike a négy első létezőnek. Itt bűnhődnek a bűnösök. A Tartaroszt délről, Észak-Afrika partvidéke alatt a Phlegethón, vagyis a Lángolás nevű tűzfolyó határolja. Végül az Akherón folyó túlsó partján, észak felé, tehát Észak-Európa és Skandinávia alatt található az alvilági Mennyország, ahová a jó emberek és a hírességek szellemárnya, lelke kerül. Szürke, vigasztalan égbolt alatt végeláthatatlan almáskertek vannak itt; ez az Elízium, a boldogok szigete, amit Kronosz (latinul Saturnus), az Idő titánja – Zeusz apja – kormányoz. Sziget, mert északról, nagyjából az Északi-sarkvidék alatt ismét egy folyó határolja: az Aornis – jelentése: a madár nélküli. Vagyis ott, ahol a madár sem jár, az a világ vége. Az alvilágé is.

HADÉSZ

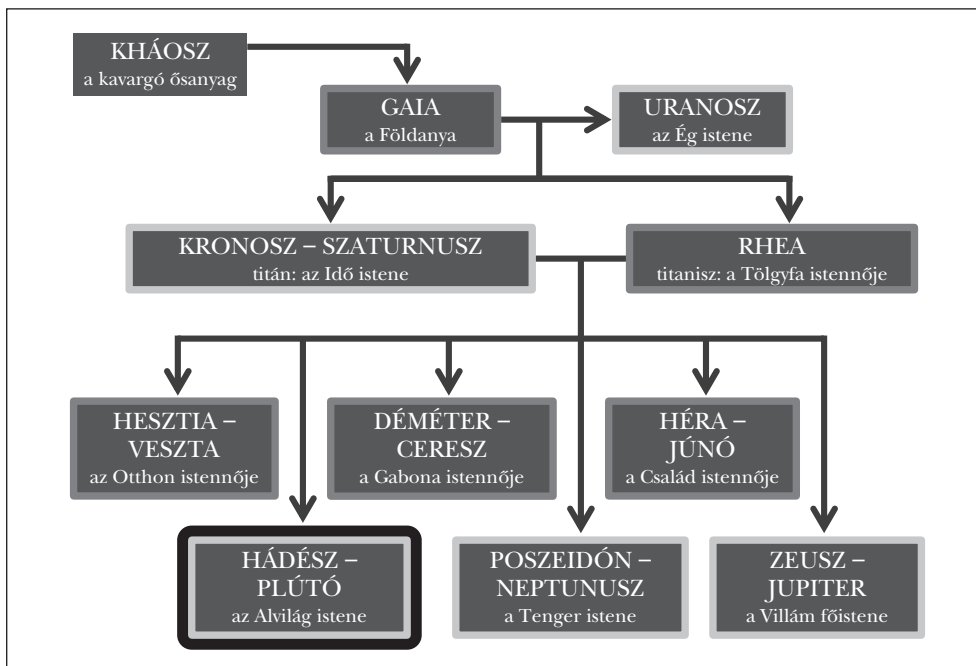
A legősibb európai teremtéstörténet a Theogónia, amely Krisztus előtt a nyolcadik században Hésziodosz görög költő és történetíró nevéhez kötődik. A Theogónia, vagyis az istenek származástana szerint a mindent megelőző, kavargó ősanyagból, a Khaoszból emelkedett ki a négy első létező entitás. Két hímnemű: az örök Sötétség (Erebosz) és az alvilág mélye, a Pokol (Tartarosz); valamint két nőnemű: az Éjszaka istennője, Nyx, aki minden éjjel ráborítja sötét fátylát az egész világra, és a Földanya istennő, Gaia, „aki az ifjakat felneveli”. Gaia, a Földanya maga teremtette meg a saját párját, a föld első urát, az ég királyát, Uranoszt. A Föld és az Ég egyesüléséből születtek a „nagyratörő” titánok és női párjaik, a titaniszok. A titánok vezére, az „álnok” Idő (Kronosz

vagy latinul Saturnus) megölte atyjukat, Uranoszt, s ő, az Idő vette át a hatalmat a világ felett. Feleségül vette Rheát, az időnek leginkább ellenálló tölgyfa titaniszát, s halhatatlan istengyermekeiket lenyelte, nehogy egyszer azok fosszák meg hatalmától, ahogy ő tette a saját apjával. Hat istengyermekük közül három leány volt. A legidősebb Hesztia (Veszta), az otthon és a házi tűzhely őrzője. A középső, Démétér (Ceres) a gabona és a termékenység istennője. A legfiatalabb, Héra (Juno) a család istennője. A három fiú közül Hadészt és Poszeidónt szintén elnyelte az Idő titánja. De Rhea, a tölgyfa istennője megelégette Kronosz eljárását, s a hatodik gyermekét titokban szülte meg Arkádiában, a Lyakón-hegy barlangjában. Hogy fájdalmát csendben kibírja, fogai közé egy tölgyfaágat szorított, s ujjait a szülési fájdalom hatására mélyen belevájta a barlang talajába. Mivel Rhea hatalmas istennő volt, az így kivájt barlangi földből azonnal kis istenségek alakultak ki: az Ujjak (Daktüloszok), a Vas, az Acél, a Kalapács, az Üllő és a Kés – ők fémjelzik a mitológiában a Zeusz megszületésével kezdődő vaskorszakot az európai őstörténelemben. Rhea, a Tölgyfa istennő a megszületett legfiatalabb fiúgyermek, Zeusz helyett egy követ tett a pólyába, azt adta át Kronosz titánnak; míg a gyermeket Kréta szigetén, a Dikté-hegy barlangjában rejtette el. A gyereket egy Amalthea nevű kecske nimfára – akinek a szarva lett később a bőségszaru, a Szerencse istennőjének, Tükhének (Fortunának) a jelképe – és két fegyveres nimfára, a Kurészek őrizetére bízta, akik ércpajzsukat összeverték, ha a csecsemő Zeusz sírt, nehogy az apja meghallja a gyermekesírást. Kronosz rájött, hogy rászédtek, és égre-földre kereste Zeuszt, de sem égen, sem földön nem találta. Azért, mert Rhea a barlang előtt egy tölgyfa ágára akasztotta Zeusz bölcsőjét, s így a gyermek sem a földön, sem az égen nem volt. Innen az Európa-szerte elterjedt „égen-földön keresi” szólás eredete. Zeusz felnöve és megerősödve legyőzte az Időt, és kiszabadította testvéreit – ezzel halhatatlanná váltak. Zeusz, a győztes legfiatalabb fiú – mint a mesékben – a villám isteneként uralkodott a földön és az égen. A középső, Poszeidón kapta tőle a tengereket, míg Hadésznek, a legidősebbnek az alvilág jutott.

Ez az írás a Hadész által uralt és kevesek által ismert mitológiai alvilág földrajzát, tájait és lakóit mutatja be. Az ókori görög mitológia a bronzkortól a vaskoron át évezredek óta máig fennmaradt első valódi és kizárólag európai vallás tükörképe. Ismerete az európai identitás kognitív része. A görög mitológia történetei, alakjai, az olimposzi istenek családja még helyel-közzel ma is ismert, bár mióta az alap- és középfokú oktatásból a második világháború utáni hét évtizedben teljesen kiszorult a latin nyelv oktatása Horatius, Vergilius, Ovidius művei alapján, az európaiak görög mitológiára vonatkozó aktív tudása is megcsappant. Az európai, klasszikus műalkotások, festmények, szobrok zömét is hovatovább már csak mobiltelefonos segítséggel tudják értelmezni. Ennek a tanulmánynak a témája pedig éppen a görög mitológia talán legkevésbé ismert régiója, az alvilág, a Hadész, amelyet Európa alatt képzelt el az ősi görög civilizáció.

Az alvilág négy nagy tartományból áll, melyet tehát hat folyam választ el egymástól. Nyugaton, az Atlanti-óceán partvonalánál, éppen a mai Portugália alatt folyik, vagy inkább mozdulatlanul áll, a jéghideg és mérgező vizű Styx, a „Gyűlölet”, az alvilág legnagyobb határfolyója. Az Északi-sark alatt folyik az alvilág egyik szélső, északi tar-

1. ábra: Hadész származása

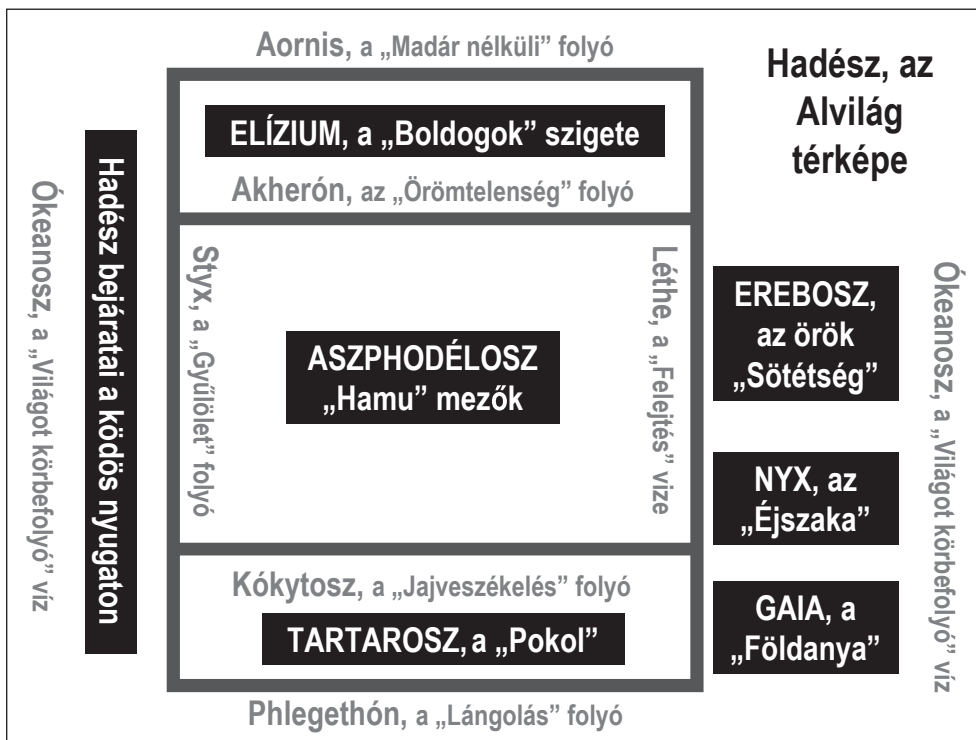

Forrás: Saját szerkesztés

tományát északról határoló Aornis, a „madár nélküli” – innen az európai népmesei szóolás: Hol jársz itt, ahol a madár sem jár? Tudniillik: a világ végén. Az Akherón az „öröm nélküli”, vagyis a Szomorúság folyója az alvilág legnagyobb tartományát, a holt lelkek többségének lakhelyét határolja észak felől. A holtak lakhelyét az alvilági istenek lakhelyétől és Hadész palotájától a Léthe, vagyis a „Felejtés” vize határolja, ahová a holtak inni járnak. Minél többet isznak a Léthe vizéből, annál kevesebbet gondolnak rájuk élő rokonaik és ismerőseik. Az alvilág mélyének, a Pokolnak a két határfolyója a Kókiutosz, a „Jajgatás” és a Phlegethón, a „Lángolás”.

Az alvilág nagy tartományai közül egyik a „mennyország,” az *Elízium*, a Boldogok szigete az Aornis és az Akherón vize között. Ezt a régiót Európa alatt, a ködös északon, azaz – utólag mondhatjuk: stílszerűen – a mai Skandinávia és Észak-Európa alatt képzeltek el a görögök. Ez a táj földrajzi szempontból meglehetősen vigasztalan: ködös, végeleáthatatlan almáskertek alkotják, melyet szürke égboltként fed le az alvilági boltozat. Ide a jó emberek mellett a királyok és uralkodók szellemalakot öltő lelkei kerülnek. Az Elízium egyik kijárata a Fekete-tenger mai romániai partvidéke mentén található kopár sziget, a Kígyó-sziget, amelyet a rómaiak száműzetési helyként, börtönszigetként használtak. Itt írta például János evangélista száműzetésében a *Jelenések könyvét*. A kis szigeten sokáig volt szentélye Akhilleusznak és Szép Helénának, akiket elíziumi álompárként tartottak számon az ókorban. Akhilleusz viszont azt mondta a vele pár szót váltó Odüsszeusznek, amikor az bolyongásai során az Akherón kapujánál

2. ábra: A Hadész alvilági tartományai és vizei

Forrás: Saját szerkesztés

(torkolatánál) találkozott vele, hogy inkább lenne a legnyomorultabb, de élő szánó-vető ember, mint király a holtak birodalmában.

A Styx, az Akherón, a Léthe és a Kókytosz vizei által határolt hatalmas régió a holt lelkek szellemalakjainak lakhelye, az Aszphodélosz. Ez az alvilági régió Nyugat-, Dél- és Közép-Európa hatalmas föld alatti vetülete. A tájkép lehangoló: egy homokszivataghoz hasonló, végtelen hamumező, kisebb-nagyobb dombokkal, melyre fekete égboltozatként borul a föld. Az aszphodéloszi hamumezőkön kóborolnak vagy denevérekhez hasonlóan repdesnek céltalanul a holt lelkek – élő formájukhoz hasonlatos szellemalakzatként milliósámmra, a fecskék csiviteléséhez hasonló hangokat kiadva. A fecske a Halál (Thanatosz) és az Álom (Hüpnosz) testvérpár szent madara, a testből a halálkor és az alvásakor egyaránt elszálló lélekkel azonosították. A holtak szelleme csoportosan jár inni az Aszphodéloszt az örök sötétség honától elválasztó ércműzöb mentén található Léthe folyó vizéhez. Egyetlen örömük, ha a felső világban vér folyik a földre – jelesül, ha élő rokonaik véráldozatot mutatnak be a tiszteletükre vagy emlékükre, s az áldozat (kezdetben ember, később állat) vérének a földre csorgatják. Ilyenkor, ha ihatnak a föld által beszívott, nekik szánt vérből, áttetsző szellemalakjuk átszínesedik, és egy ideig ismét embernek érezhetik magukat. Ahogy ezek az áldozatok elmaradnak, vagyis egykori rokonaik, barátaik mindinkább elfeledik a holtakat, már csak a Léthe

vizével tudják csillapítani a szomjukat, ezért egyre áttetszőbbé válnak, mígnem végleg szétoszlanak, azaz elfelejtődnek. A Léthe nemcsak a Felejtés, de a Megbocsátás vize is, ezért minél többet iszik egy holt lélek a vizéből, annál inkább csak a jó dolgokra fognak emlékezni az élő hozzátartozói. Innen ered az európai mondás: „Halottakról vagy jót, vagy semmit”.

A civilizáció hajnalán és az ókorban, amikor egy ember meghalt, a szájába vagy a szemére egy rézpénzt (*obulus*) helyeztek. Ez a Révész díja volt, mely nélkül a halott lelke nem juthat le az alvilágba, és visszajár kísértetni. Hogy ezt elkerüljék, a gyászolók korommal kenték be az arcukat, megszagatták ruhájukat, karmolták, összevérezték az arcukat, hogy a megholt szelleme ne ismerje fel őket. Innen származik az európai gyászruha fekete színe, bár magának a halálnak a színe a vörös volt, asszociálva a vérre, hiszen a történelmi időkben gyakori volt az erőszakos halál. A holt lelkeket az utasok istene, Hermész – az egyik hatalmas olimposzi isten – „lélekkísérőként” kalauzolja, vezetni nyugatra, ahol a ködbe vesző, végtelen óceán határolja Európát. Itt – tehát a mai Portugália alatt – található az alvilági főbejárat; egy ködös, fekete nyárfaligetben várakozik a holtak szelleme a jéghideg, mérgező vizű, gyűlöletes Styx folyó partján.

Magyarországon is van egy Styx, mégpedig a hatalmas, aggteleki Baradla-barlangnak ma Szlovákiába átnyúló, Domica nevű ágán folyik végig. Az aggteleki barlangrészre megérkezve, a Hangverseny-teremben torkollik az Akherónba a Baradla másik alvilági nevű folyójába. Innen Akherón néven folyik végig a Baradla főágán Jósavfő felé, s a hatalmas Óriások terme előtt egy víznyelőben eltűnik. A máig felfedezetlen, aktív, vízzel kitöltött Alsó-barlangban folyik néhány kilométert, s Jósavfőn a Tengerszem mellett, immár Jósva-patak néven jut napvilágra – bővizű forráspataként. A görög mitológia nem eléggé rendszerezett ismerete miatt a két magyarországi föld alatti patak, a Styx és Akherón névadása fordítva történt; nem a Styx folyik az Akherónba, hanem fordítva, ezért a Jósva-patak föld alatti részét Styxnek s nem Akherónnak kellett volna nevezni.

„Hadész kapuja”, melyet Jézus is meglátogatott, egykor egy megmérhetetlen mélységű tó volt a barlangban, gyakorlatilag a Jordán forrása, amely ma már földrengés miatt nem a barlangból folyik ki Izrael állam északi részén, Caesarea Philippinél. Hadész „hivatalos” bejáratának romjai ma: az ókori Hierapoliszban (ma a törökországi Pamukkalében) épített templom, amely egy – ma is – vulkáni utóműködés miatt mérges gázokat kibocsátó barlangra épült. Ezekon kívül az alvilágnak voltak más, mérgező, bódító gázzal töltött hasadék- vagy barlangbejáratai is, amelyek még a középkorban is fennmaradtak. Ilyen például az írországi Lough Derg tó szigetén található, Szent Pátrik purgatóriumának is nevezett barlang, ahová 1408-ban a magyarországi „Pokoljáró” Tar Lőrinc is elzarándokolt, a krónika feljegyzése szerint.

Visszatérve a mitológiai Styxre, a holtak szellemei a náluk lévő rézpénzzel kifizetik a zord alvilági révészt, Khárónt, aki átviszi őket – már akit tisztességesen, viteldíjjal ellátva indítottak útnak a hozzátartozói – az aszphodéloszi hamumezőkre. Innen már nincs visszaút. Egy rettenetes, érchangú, háromfejű, pokoli kutya őrzi a Styx partját, a Kerberosz.¹ Khárón – aki Nyx, az Éjszaka és Erebosz, a Sötétség fia – igen keveset beszél: a holt lelkek kérdésére, hogy hová fognak kerülni, mi az úti cél, csak ennyit

felel: „az út hosszú, és a célnak nincs neve”. A sötét túlparton a holt lelkek egy alvilági bíróság elé kerülnek. Minósz a főbíró, Zeusz egyik halandó fia a főníciai Európé királylánytól, a krétai, minósi birodalom megalapítója.² Zeusz másik két halandó fia közül Aiakosz az európai, Rhadamanthüs pedig a kis-ázsiai holtak felett bíraskodik. Ha előkelő származású, királyi, uralkodói család tagja a megholt, akkor mindenképpen a viszonylag kedvezőbb adottságú Elíziumba jut, ahogy akkor is, ha nagyon jó ember volt az elhunyt. Ha viszont rossz volt, a Pokolba, a Tartaroszba került; ha pedig sem nagyon jó, sem nagyon gonosz nem volt – ahogy a legtöbb ember –, az Aszphodéloszba került a szellem alakja.

TARTAROSZI TÁJKÉPEK

Az Aszphodéloszt délről a Jajveszékélés folyója, a Kókütosz határolja Dél-Európa alatt. Nagyjából a Földközi-tenger alatt található maga a Pokol, a Tartarosz – később erről nevezték el a könyörtelen mongol hódítókat pokolfajzatnak, vagyis tartaroknak, magyarul tatároknak. A Tartarosz az alvilág legmélyebb része, egy sziklás, szakadékos, félelmetes sötét hegylánchoz hasonlít. Fekete és forró szikláit délről Észak-Afrika alatt a lángoló tűzfolyó, a Phlegethón festi meg vörös fénnel. A későbbi európai keresztények pokolképét a Tartarosz ihlette: a lángolást, a jajveszékélést, a bűnös lelkek égését, örök szenvedését. A hanghatásokat tekintve, míg az Elíziumban teljes a csend, az Aszphodéloszon csak a holtak halk csivitelése hallatszik, addig a Tartaroszban a Kókütosz folyó partján kínozott szellemek szakadatlan üvöltése, jajgatása és a déli határfolyó vörös lángolása kelt baljós, félelmetes hangulatot.

Egyes mitológiai alakok büntetése közismert. A Tartaroszban vannak leláncolva az istenekre támadó titánok – Ókeanosz, az Atlanti-óceánt megszemélyesítő titán kivételével. Gaia, a Földanya kétszer is megelégtelte unokája, Zeusz autoriter hatalomgyakorlását, s egyszer a gigászokat (a félig kígyó, félig ember alakú óriásokat, a „föld szülőtteit”) szabadította az istenekre; egy másik alkalommal pedig magától Tartarosztól született fiát, egy vulkányszerű, tűzokádó óriást küldött Zeusz és az olimposzi istenek ellen. Ez utóbbi a Typhón, akinek a nevéből a tájfun szó keletkezett, s akire Zeusz végül rádobta Szicília szigetét. Most Typhón a Tartarosz központjában van, a földhöz szegezve, s felette füstöl az Etna tűzhányó. A gigászok szintén a Tartaroszba vannak bebörtönözve. A legismertebb büntetések a hiábavaló munkát jelenítik meg; a 49 férjgyilkos, líbiai Danaida herceglány büntetése – amiért a nászéjszakán megölték az egyiptomi uralkodó 49 fiát –, hogy egy lyukas hordóba kell vizet hordaniuk, amíg az meg nem telik. Sziszifusz, amiért rászedte Zeuszt, megtevesztette Thanatoszt, a Halált, majd becsapta magát Hadészt is, olyan „sziszifuszi munkára” ítéltetett, hogy egy követ kell felgörgetnie egy hegyoldalra, de az minduntalan visszagördül a völgybe, ezért mindig újra kell kezdenie. A saját gyerekeit az istenek lakomáján feltálatló Tantalosz³ büntetése az örök szomjúság és éhség, miközben vízben áll, feje felett gyümölcsös ág lóg, de akár fel-, akár lehajol, az inni- és ennieló visszahúzódik előle; ezt nevezzük „tantaloszi kínok kiállításának”. Olyan nagy erejű hősök is találhatók itt, akik elbizakodottságukban az istenekhez mérték magukat. Ilyen Ixión, aki egy tüzes kerékhez

láncoltan forog. A bűne, hogy Hérára támadt, akit az utolsó pillanatban Zeusz kicserélt egy Hérát formázó felhőre, azaz Nephelére, a felhőistennőre, s így fogant meg Kentauroszt, az első kentaur, a félig ember, félig lótestű nép, akik a felhő gyermekeinek tartották magukat. A hatalmas erejű Aóleusz testvérek a Pélión-hegyről égő szálfákat dobáltak az Olimposz-hegyre, az istenek lakhelyére. Elbizakodottságuk oka az volt, hogy egy jóslat szerint sem más ember, sem isten nem ölheti meg őket. Ezért megesküdtek a Styx vizére, hogy Zeusz egyik lányát, a szűz Artemiszt, a vadászat istennőjét magukévá teszik az Olimposzon. Végül maga Artemisz ugrott közéjük fehér szarvas képében. A fivérek egyszerre nyilaztak a gyönyörű vadra, ám a célt elhibázva egymást találták el, és haltak meg, így a jóslat érvényét veszítette – hiszen egymást megölhették. A Styx partján ülnek a Tartaroszban, egy oszlophoz láncolva, hogy örökké emlékezzenek be nem tartott esküjükre.

EREBOSZI TÁJKÉPEK

Az alvilág legsötétebb régiója Erebosz, melyet az egyik első létezőről neveztek el, s ez az ő (a Sötétség), valamint Nyx, az Éjszaka istennőjének a lakhelye is. Az Erebosz alvilági területét az ókori görögök szerint a hatalmas kelet-európai síkság és a Kaukázus alatt kell elképzelni. Ebben az alvilági tartományban könnyű a tájképet lefesteni: teljes és mérhetetlen sötétség, csend. Ezt bárki könnyen megtapasztalhatja egy kalandtúrán az Aggteleki-karszt nagy barlangjainak egyikében, amikor az egész csoport lekapcsolja a lámpákat, és mindenki csendben marad. Ha kevesen vannak, vagy csak egyedül, olyan tökéletes a csend a nagy barlangok mélyén, hogy előbb-utóbb meghallja a saját szíve dobbanását is. Az Aszphodéosztól a Léthe vize és egy vasfal, az Ércküszöb választja el Ereboszt. Itt emelkedik az alvilág uralkodójának, Hadésznak az éjszínű palotája is, amely a teljes sötétség miatt láthatatlan – ahogy maga Hadész is az. Itt élnek – de csak nappal – Nyx, az Éjszaka gyermekei. Éjjel a felső világra mennek. A legismertebb testvérek a Halál és az Alvás, valamint az Álomkép (Phantaszosz, innen a fantázia szavunk). A Halál és az Alvás ókori társításának ténye, hogy ők ketten testvérek. Az Éjszaka gyermekei nagyrészt ártalmatlan, nemkívánatos istenségek: az Öregség (Gerosz, innen a gerontológia, az öregséggel foglalkozó tudományterület elnevezése), a viperával ábrázolt Irigység (Battus), a vörös ajkú Gyilkosság (Kér), a Szegénység (Pauritas), a Nyomor (Mizéria), a Düh (Mánia), a Vétek és a Hiba (Error), valamint a Rosszakarat (Malevolentia). Az éjszakai, számlárlábú gyermekrabló kísértet és démon (Empusza és Lamia), a Csalás (Apáté), a Kivégzés és a Bosszúállás (Nemesis), a Butaság (Momos), a Kapzsiság (Mammon). Végül a trójai háborút a „legszebb istennőnek” szánt aranyalmával végső soron kirobbantó Viszály (Erisz) és a Szeretkezés (Philotész) – így megkülönböztetve a szexet a Szépség istennőjétől (Aphroditétól, ill. Vénusztól) és annak fiától, a Szerelem istenétől (Erósztól, illetve Ámortól), akik viszont nem az Éjszaka gyermekei.

Érdekes módon Zeusznak Erisztől, a Viszály istennőjétől is született egy lánya, Áté, a Hízlgés és Megrontás istennője, aki olyan szépen tudott beszélni, hogy a hiú Zeusz az Olimposzon tartotta maga mellett. Egyszer azonban, amikor a Héraklész születése körüli eseményekbe a féltékeny Héra – Zeusz felesége – is beavatkozott, Héraklész

megszületését késleltetve, Áté, Héra kérésére, hízelkedve lekötötte Zeusz figyelmét. Így a műkénéi királyi trón nem Héraklészre, Zeusz utolsó és legerősebb félisten fiára, hanem annak unokatestvérére szállt. Zeusz ezért megharagudott – nem a feleségére, Hérára, hanem Átéra; felkapta, és hosszú aranyhajánál fogva megforgatta az istennőt, majd ledobta az Olimposzról a földre – az emberek közé –, ahol azóta van jelen a „bársonyaltalpú” hízelgés, rábeszélés.

Az Ereboszban lakik Hekaté, az egyik vérbeli alvilági istennő. Édesanyja Asztéria, annak a Létónak a testvére, aki Artemiszt és Apollónt szülte Zeusznak. Hekaté három alakja a mediterrán régió vaskor előtti anyajogú társadalmának az ősi istennőjét, annak is a sötét, misztikus változatát idézi: kanca, szuka és oroszlán képében jelenhet meg a bűbájosság, a boszorkányság fáklós istennője, akinek éjfélkor, keresztutaknál fekete kutyát áldoztak az ókoriak, hogy ezzel a kegyébe férkőzve, védve legyenek a boszorkányok rontásai ellen. Hekaté továbbá a halottak kincseinek őre, ezért a sírkamrákban oszlopot emeltek a tiszteletére és jelenlétének biztosítására. Az asszonyok szülési fájdalmáért is ő felel – megkönnyítheti vagy megnehezítheti a szülést –, mint a Vajúdás istennője, Prothüraia néven. Szent növénye a fekete nyárfa, szent állata a fekete kutya mellett a menyét. Héraklész születésének már említett késleltetését Héra Hekaté alakját felvéve, mint a Vajúdás istennője végezte: öregasszonynak álcázva, keresztbe tett lábbal és kézzel leült a ház elé. Amíg ott ült, a saját lánya, a „megsegítő” Eleithüia, a Szülés istennője nem jöhetett a házhoz, ahol Alkméné, Héraklész anyja vajúdott. Látták ezt a házbéliek, sejtették, hogy a Vajúdás istennője ül ott összefont lábbal, vénasszony képében, de hiába fohászkoztak Zeuszhoz, az nem volt sehol, hiszen éppen Áté hízelkedő csevegését hallgatta. A háziak pedig egy istennővel nem mertek szembeszállni. Ekkor az egyik szolgáló rászedte Hérát. Kiszaladt a házból, és azt kiáltotta, hogy megszületett Héraklész. A Hekaté szerepét játszó Héra meglepetésében felugrott, feladva a szülést gátló testhelyzetet, mire csakugyan megszületett Héraklész. Héra azonban így is elérte a célját (Héraklészből nem lett műkénéi király), de mielőtt távozott, egy pillanat alatt menyétté változtatta a szolgálólányt, akit – mivel az egy, a száján kimondott hazugsággal rászedte – arra ítélte, hogy ő meg ezután a száján keresztül szüljön. Ennek a magyarázata, hogy az ókori görögök, látván a menyétet, ahogy a kicsinyeit viszi, azt gondolták, a menyét a száján keresztül szül. Így vált a menyét Hekaté – a Vajúdás istennőjének – egyik szent állatává.

Az Erebosz lakói továbbá a Bosszúállás és a Lelkiismeret-furdalás kutyatestű, asszonyfejű, denevérszárnyú istennői (az Erinnüszök, vagy ismertebb latin nevükön a Fúriák), akik Uranosz tengerbe csepegő véréből születtek. Jelképük a korbács, amelylyel a bűnöst hajtják szüntelen. Hárman vannak: Alléktó (a Szüntelen), Tisziphoné (a Megtorlás), Megaira (a Harag).

Az éjfürtű Hadész fő jelzője a „kérelhetetlen”, hiszen mindenki meghal, így hozzá nem is könyörögtek az emberek, nem emeltek neki templomot, szentélyt sem. Imádkozni is csak szemrehányás formájában, a tehetetlen düh által vezérelve „fohászkoztak” hozzá az emberek, öklükkel a földet döngetve. Hadész kiszemelte magának feleségül egyik nővérének, Déméternek, a Gabona istennőjének a lányát, Kórét, a múlandó Lányság istennőjét, akinek maga Zeusz volt az apja. Hadész megkereste Zeust a kéréssel, aki be-

leegyezését adta bátyjának, de mivel mindketten sejtették, hogy nővérük nem engedné szeretett lányát az alvilágba távozni, abban maradtak, hogy a házasság leányrablásként, titokban történjen. Démétér szeme világa, Kóré a társnőivel Nüsza mellett éppen virágot szedett egy réten, amikor megnyílt a föld, és éjfekete lovak vontatta szekéren az alvilág uralkodója dübörgött a felszínre. Felnyalabolta Kórét, és eltűnt vele. Az alvilági palotában étellel-itallal kínálta Kórét, akit ettől kezdve az alvilág úrnőjének, Perszeponénak (pusztulást hozónak) neveztek. A lány tudta a szokást: az ókorban a házasság akkor válik „törvényessé”, amikor az asszony először fogad el ételt a férje kezéből. Innen származik az európai szokás, miszerint egy nő egy férfitől édességet, virágot és parfümöt elfogadhat, anélkül hogy kimutatná hajlandóságát a férfi iránt. Viszont ha ételt – vacsora- vagy ebédmeghívást – elfogad, ezzel kifejezi, hogy hajlandó akár házastársként is elfogadni az udvarlót. Ezért tehát Perszeponé nem evett semmit Hadész házában.

Démétér hosszú keresésre indult a lánya után, és végül Hekaté tanácsára Hélios napisten árulta el neki, hová tűnt Kóré. Démétér azzal állt bosszút Zeuszon, hogy nem tette a dolgát, nem adott gabonatermést az embereknek, így el-maradtak a Zeusnak szánt áldozatok is. Végül Zeusz beleegyezett, hogy Démétér kössön egyezséget Hadésszal, hogy csak az év egy bizonyos szakát kelljen Perszeponénak az alvilágban töltenie – ez lett, stílusosan, a tél, amikor a gabonaszóró Démétér istennő bánkodik a lánya után. Mikor Démétér leszállt az alvilágba Hadész házához, első kérdése az volt: ettél-e valamit, lányom, Hadész házában? Nem, felelte a lány, de Aszkalaphosz, Hadész kertésze közbeszólt: ő bizony látta, hogy Perszeponé elfogadott egy gránátalmamagot Hadész kezéből, s ezzel „hivatalosan” is az asszonya lett. Azóta a vörös bélű gránátalma – mint piros belsejű, azaz a halállal rokon növény – Perszeponé szent növénye. Démétér mint hatalmas erejű istennő – a görög mitológia istenei eredeti alakjukban két és fél méter magasak voltak – egy hatalmas sziklát gördített Aszkalaphoszra, a rossz hír mondójára, majd Hermész, a lélekkísérő isten segítségével magával vitte a lányát a felszínre – igaz, csak őszig.

POKOLJÁRÁSOK

Az alvilág látogatói híres mitológiai alakok. Az alvilágba a lejutás – az élők számára – nem a főbejáraton, a távoli nyugaton, az Ókeánosz partján lévő feketenyárfaligetben történt; ott csak a holtak szellemei gyülekeztek. Az élők a föld hasadékaiban, mély barlangokban ereszkedtek alá. Elsőként az athéni hős, a Minótauros legyőzője, Poszeidón fia, Thészeusz kísértette meg a sorsot az alvilági utazással. Barátja, Peirithoosz azt vette a fejébe, hogy megkéri Perszeponé kezét magától Hadésztól. Thészeusz bátran elkíserte őt a lehetetlen vállalkozásra. Hadész udvariasan meghallgatta a kérést, majd helyet kínálta őket a sötét palotája előtti hatalmas, kőből faragott széken, ahonnan – kővé válva – többé képtelenek voltak felállni. Ezt követően Héraklész, a valaha élt legnagyobb mitológiai hős érkezett az alvilágba, híres tizenkét munkája során az utolsó az a – szintén lehetetlen – kívánság volt, hogy hozza fel a rettenetes Kerberosz kutyát. Héraklész azonban nem ismert lehetetlent, és leszállt az alvilágba. Az aszphodéloszi mezőkön bandukolt az Erebosz felé, lépteitől messze rengett a hamumező, s a holtak szellemei szertesét szaladtak

ijedtükben. Egyedül két alak várta be félelem nélkül: egyikük a Medúza volt, a kígyóhajú gorgó, akit Perszeusz, a Pusztító ölt meg Athéné istennő segítségével. A másik egy görög hősnek, a kaledóniai vadászat megrendezőjének, Meleagrosznak a szellemalakja volt, Héraklész egykori fegyvertársa. Meleagrosz kérte Héraklést, hogy hűgára, Déianeirára vigyázzon, vegye feleségül. Héraklész meg is ígérte, teljesítette is a kérést, s majdan ennek a lánynak, az utolsó feleségének a féltékenysége okozta a vesztét.⁴

Az alvilágban Héraklész először Hadész palotájához ment, hogy engedélyt kérjen nagybátyjától a kutya elhozására. Ez meg is történt, s visszafelé megpillantotta Thészeusz és Peirithooszt a kőszékben ülve. Thészeuszt, Poszeidón fiát egy hatalmas rántással ki is szabadította, de Peirithooszt nem sikerült, őt ott kellett hagynia. Aszkalaphoszról is lehengerítette a sziklát, de a kertész Démétér istennő átka alatt azon nyomban éjjeli bagollyá változva repült fel a felső világra. Azóta is a bagoly halálmadár, a huhogás pedig a rossz hír mondását jelenti az európai kultúrákban.⁵ Héraklész felvonszolta Kerberoszt a földre, ahol a napsugártól megijedt, csaholó pokolkutya szétfreccsenő nyálából keletkezett a mérgező sisakvirág nevű növény.

Egy másik alkalommal Héraklész utazása során meglátogatta egyik barátját, Admétosz thesszáliai királyt, véletlenül éppen akkor, amikor annak felesége, Alkésztisz meghalt. Előzőleg ugyanis Admétosz megtudta sükségszerű halálának pontos időpontját Apollón istentől, azzal a kitételrel, hogy megválthatja azt, ha valaki más hajlandó meghalni helyette. Admétosz sorra kereste fel, már évekkel a halála időpontja előtt, a legszegényebb koldusokat és legbetegebb embereket, kincseket és jó életet kínálva nekik a fatális dátumig, ha hajlandók meghalni helyette. Erre senki nem vállalkozott, még a legnyomorultabb ember is görcsösen ragaszkodott az életéhez. Még a király szüleinek – beteg és idős embereknek – sem akarózt megváltani fiúk életét a magukéval. Egyedül szerető feleségének, Alkésztisznak nem szólt Admétosz erről a lehetőségről, a nő azonban véletlenül megtudta, és Admétosz tudta nélkül felkínálta a lelkét Thanatosznak, a Halál istenének, aki a Hadészból jött fel a királyért, vagy azért az emberért, aki kész megváltani. Ebben is megmutatkozik a szerelem halálnál is erősebb ereje. Admétosz kétségbeesett, amikor rájött, mi történt, ráadásul éppen ekkor érkezett a házába a nagybecsű vendég, Héraklész. A rettenthetetlen, féktelen hőst gazdag lakoma várta, s ő nem értette, vendéglátója miért nem mulatozik vele. Amikor megtudta a gyász okát, Alkésztisz alvilágba tartó szelleme után eredt, s a „vasszívú” Halált, Thanatoszt rövid szóváltás után úgy földhöz teremtette, hogy az elengedte Alkésztiszt, akit Héraklész így „a sírból hozott vissza” a férjének.

Amikor maga a Szerelem, Erósz (Ámor) isten is szerelmes lett, kedvesét, Pszühkét (a Lélek megszemélyesítőjét) a rossz anyósnak bizonyuló Aphrodité, a szépség istennője az alvilágba juttatta, mégpedig úgy, hogy egy szelencét bízott rá, amiről a kíváncsi nőként viselkedő Pszühké úgy tudta, szépségkenőcs lapul benne. Természetesen kinyitotta, de abban mélységes alvilági álmom volt, és azonnal végzett vele. Erósz később felhozta kedvesét az alvilágból. Rajta kívül, halála után még egyvalaki menekülhetett ki az alvilágból: Szemelé, Zeusz egyik halandó kedvese, aki addig könyörgött Zeusznak, hogy mutakozzon meg előtte valódi mivoltában, hogy Zeusz végre engedett, s Szemelé porrá égett az isten jelenlétében. Viszont közös gyermeküket – a legfiatalabb,

hatalmas olimposzi isten, Dionüszosz (Bacchus), a bor és a mámor istene lett – még meg tudta menteni. Amikor Dionüszosz „felnőtt”, természetesen leszállt az alvilágba, megkereste az anyjának, Szemelének a szellemalakját, és Thüoné néven, a tombolás megszemélyesítőjeként halhatatlanná téve hozta fel magával.

A következő látogató, aki vissza is tért az alvilágból, Orpheusz volt, a thrák csoda-énekes, aki dalával mindent el tudott érne. Szerelmét, Eurüdikét vipera marta meg, s meghalt. Orpheusz mély gyászában leszállt az alvilágba, s dalával meglágyította Hadész és Perszephoné szívét; visszaengedték a lányt, azzal a feltétellel, hogy Orpheusz egyszer sem nézhet hátra, vajon Eurüdiké követi-e. Amikor azonban Orpheusz nem tudta megállni, és mégis hátranézett, Eurüdiké szellemalakja végleg visszalebegett az Aszphodéloszba.

Thetiszt, tengeri hableányt, az Elrendező elv istennőjét egy halandóhoz, Péleuszhoz adták nőül az istenek. Halandó gyermeke, Akhilleusz lett a trójai háború leghíresebb hőse. Thetisz a gyereket születése után levitte az alvilágba, és sarkánál fogva belemártotta a Styx vizébe – így mindenütt sebezhetetlenné vált –, kivéve a sarkát, ahol fogta, s ahol Páris nyila később eltalálta. Innen származik a valaminek a gyenge pontjára utalás: valaminek az „Achilles-sarka”.

A trójai háborúból visszatérve Odüsszeusz tíz éven át bolyongott a Földközi-tenger vidékén, s többek között eljutott – messze nyugaton – az Ókeanoszig, oda, ahol az Akherón folyik a Styx vizébe. Itt, az alvilág határán, az Akherón kapujánál fekete kost áldozva beszélhetett néhány meghalt ismerőse szellemalakjával, akiknek megengedte, hogy igyanak az áldozati bárány véréből. Itt tudta meg, hogy a távolléte alatt anyja is, a görög sereg fővezére, Agamemnón is meghalt, s hogy hogyan juthat haza végre.

Az utolsó ismert alvilági utazó Aeneas volt, Aphrodité istennő halandó fia, aki a trójaiakat segítette a trójai háború idején, s Trója eleste után, a feldúlt városból elmenekülve, Odüsszeuszhoz hasonló kalandos utazást tett a Földközi-tengeren. Itáliában telepedett meg, s ő lett az első római királyok őse. A delphoi jósda jósa, Sibylla kíséri le egy látomásban, s bemutatja neki leszármazottai jövőjét egészen Augustus császár uralkodásáig a Római Birodalomban. Jan Brueghel egész festménysorozaton ábrázolta az alvilági tájat Aeneas alvilági látogatása kapcsán.

HADÉSZ SZEREPE AZ ŐSI EURÓPAI KULTÚRÁBAN

Az olimposzi istenek általában semmiféle kapcsolatban nem állnak az alvilággal, nemigen merészkedtek le a Hadészba, bár azért akadt néhány kivétel. Dionüszosz például alászállt, hogy visszahozza anyját a halottak közül. Vagy ugyanígy Hermész, akinek egyik feladata, hogy a halottak lelkét kísérelje a Hadészba. Démétérnek mint termékenységistennőnek is voltak alvilági jellemzői, hiszen a földbe elültetett magok a halált és a megújulást egyszerre jelképezték (temetés és újjászületés). Azok az istenségek, akik az alvilágban lakoztak, csak ritkán merészkedtek ki onnan. Az égi és az alvilági istenek kultusza a fény és a sötétség, az élők és a halottak, a föld fölötti és a föld alatti világ ellentéteit tükrözte. Az égi isteneket következésképpen nappal, templomokban, vagy oltárokon bemutatott áldozatokkal tisztelték. Mivel az alvilági istenek a föld alatt

laknak, a nekik szánt áldozatot éjjel mutatták be, és közvetlenül a földre juttatták. A tej-, vér- vagy mézáldozatot egy-egy gödörbe öntötték, s ha állatáldozatról volt szó, az alvilági isteneknek szánt állat fekete színű volt.

Az ősi, kereszténység előtti európai alvilágképben, ahol Hadész az alvilág ura, és a halottak lelke fölött uralkodik, nem ő okozza az emberek halálát, nem viszi el a lelküket, de nem felel meg a kereszténység Sátánjának sem. Hadész nem volt bukott angyal, nem volt gonosz, és nem csábította a halandókat a bűnbe, mint a Sátán, más néven Lucifer – Isten egykori kedvenc, de lázadóvá lett arkangyala. Ennek megfelelően Hadész alvilági birodalma nem felel meg a keresztény vallásban szereplő pokolnak sem. Az ókori görög-római mitológiában tükröződő alvilág egyszerűen a testetlen holt lelkek országa, komor lakhelye. Hadésznek nem voltak kultushelyei a régi görög civilizációban. Nem létezett például Hadész-templom, és nem születtek – ókori – szobrai sem. Az egyetlen kivételt képező kultushelye Görögországban Élisz mellett volt, a Menta-hegyen, egy elkerített szent terület formájában, ahogy Sztrabón leírja. Hadésztől inkább félték, mint tisztelték, hiszen már az ókori görögök sem tudták biztosan, mit jelent a halál, van-e halál utáni élet. A nevét sem szívesen ejtették ki, inkább pozitív jelzőket mondtak a neve helyett. Leggyakrabban a föld alatti gazdagságra vagy a föld termőerejére utalva úgy emlegették, hogy „gazdag,” vagyis Plutón. Ezt vették át később a rómaiak, amikor Hadész római megfelelője Pluto lett. Hadésznek az alvilág uraként az volt a feladata, hogy élőket lehetőleg ne engedjen be a birodalmába, s holtakat ne engedjen ki az alvilágból.

Viszont ha nem Hadész a halál okozója, akkor ki? Az ősi európai vallásban tehát, az ókori görögöknél egyetlen mitológiai alak sem feleltethető meg a zsidó-keresztény „halál angyalának”. A halálnak volt ugyan önálló istene Thanatosz személyében, de ezt a megszemélyesített halált ritkán említik, ábrázolja az ókori görög művészet. Amikor szóba kerül, akkor általában ikertestvérével, Hüpnosszal, az Álommal együtt említik. A halál nem félelmetes, sokkal inkább gyors és szelíd, mint az álom. Thanatosz általában nem öli meg az embereket, nem viszi el a lelküket sem. A régi európai kultúra szerint a lélek, a psziché egy kis szárnyas, fecskeszerű lény, amely a halál pillanatában elszáll, s csak lent a Hadészban, az aszphodéloszi hamumezőkön ölt ismét az emberre emlékeztető testet. Hogy a halál pillanata mikor következik be – öregség, betegség, baleset vagy az ókorban leginkább gyilkosság formájában –, azt a Sors istennők, a Moirák döntik el. Az ő akaratukat Hadész, az alvilág ura sem tudja befolyásolni, de még maga Zeusz, a főisten sem. Nem egy halandó fiát, például Szárpedont vagy Hé-
raklészt Zeusz akarata ellenére vesztette el.

A három Moira istennő a Földközi-tenger vidékén a késő kőkorszaktól a bronzkoron át a vaskorig évezredek át uralkodó anyajogú társadalom, a matriarchátus túlélését jelenti az ókori görög vallásban. Nyx az Éjszaka egyik lánya, Ananké a Szükségszerűség alvilági istennője. Neki saját apjától, Erebosztól, az örök sötétségtől született három lánya, a három Sors istennő, a Moirák, vagy a rómaiaknál a Párkák. Az első Klothó; ő a Fonó, aki az emberek sorsát fonja – jelesül lenből, ami egyben a sorsistennők szent növénye. A második Lakheszisz, a sorsot az embereknek Kiosztó, ő osztja ki születésük pillanatában az emberek sorsát meghatározó lenfonalat. A harmadik sorsistennő Atroposz, az Elháríthatatlan; ő határozza meg, kinek milyen hosszú

az élete fonala – ahogy sok európai kultúrában ma is így nevezik az élet hosszát. Jelképük a könyörületet szintén nem ismerő, nehéz kőből vagy fémből készített mozsártörő. A sorsistennők – földrajzilag – a Hadész legsötétebb tartományában, apjuk szűkebb pátriájában, az Ereboszban élnek, mindentől távol, senki által nem befolyásolva, szenttelenül végzik örök munkájukat, az emberi életek fonalának készítését, kiosztását és elvágását –, melynek pillanatában a lélek elszakad az enyészetnek induló testtől. Ezt a lelket csak ritkán kíséri a Styx folyóhoz Thanatosz vagy Hüpnozsz. Ez az utolsó utaskísérés az utazás istenének, a „háromszor is nagy” Triszmegisztos Hermésznek a feladata, akit ezért pszichopomposznak, azaz „lélekkísérőnek” is neveznek.

JEGYZETEK

- ¹ Hadész kutyája Kerberosz. Ennek a pokoli kutyának egyik testvére az európai népmesék hétfejű sárkánya prototípusa, a lernai mocsárban élő hidra, akit Héraklész győzött le. Másik testvére a thébai szfinx, az asszonyfejű szárnyas oroszlán, aki azért lett öngyilkos, mert Oidipusz, a későbbi thébai király megfejtette a találós kérdését. Európa legrégebbi találós kérdése így hangzott: Ki az, akinek fiatalon négy lába van, később két lába van, idősen három lába van, de a leggyorsabb akkor, amikor csak két lába van? Illik kitalálni a megfejtést mindenkinek, hiszen már Oidipusz is kitalálta. Kerberosz apja az ismert kígyóhajú tengeri istennő, a Medúza egyik fia, anyja Ekhidna, a kígyónő.
- ² A minószói birodalom maradványa a mai Kréta szigetén a knósszoszi palota romja, amit a szantorini vulkán kitörését követő szökőár pusztíthatott el, s ezt az eseményt azonosítják sokan a Platón által említett Atlantisz pusztulásával. A bikaviadal európai szokása is a minószói kultúrából ered, amikor Minósz király félig bikaformájú fia, a Labirintusban élő Minótauroszt tiszteletére fiatal lányok ugrottak át, a feljűk rohanó bikák szarvát megragadva, egy szaltóval a megvadított állatokon egy arénában – mozaikmaradványok tanúsága szerint.
- ³ Tantalosz szintén Zeusz egyik halandó, kedvenc fia volt. Az ő fia, Pelopsz alapította az első, hatalmas görög királyságot, a trójai birodalmat legyőző Mükéné. A mükénéi királyok annak emlékére viseltek elefántcsont páncélt a bal vállukon, mert amikor Tantalosz Pelopszot felszolgált az istenek lakomáján, azok – átlátva a szörnyűséget – nem nyúltak az ételhez, az egy Démétér kivételével, aki lányát gyászolta, s figyelmen kívül megevett egy lapockát. Ezt, amikor az istenek összerakták Pelopszot, elefántcsonttal kellett pótolni.
- ⁴ Ismeretes a magyar irodalomból például Arany János versora: „Pályám bére égető, mint Nesszosz vére.” Amikor Héraklész utolsó feleségével, Denaairával hazafelé tartott, egy folyón keltek át, ahol egy Nesszosz nevű kentaur volt a révész. Először a nőt vitte át, de a folyó közepén erőszakoskodni kezdett vele, mire Héraklész nyílával lelőtte. A haldokló Nesszosz – hogy bosszút álljon – arra biztatta a lányt, hogy fogja fel a vérét, s ha egyszer úgy érzi, hogy Héraklész már nem szereti, akkor az ő vérébe mártott inget adja rá. A kentaur ugyanis tudta, hogy Héraklész minden nyílhegye mérgezett, miután az általa megölt hidra vérébe mártotta; s így az áldozatainak a vére is mérgezővé vált. Így is történt, s amikor Héraklész a hidraméreg okozta csillapíthatatlan, égető fájdalmat már nem tudta elviselni, önkézevel vetett véget életének, egy máglyán elégetve magát.
- ⁵ Emlékezetes, hogy Aszkalaphosz, Hadész kertésze, a későbbi halálmadár, a bagoly mondta el, huhogta el a rossz hírt Démétér istennőnek, miszerint a lánya menthetetlenül Hadész felesége lett. Az éjjeli ragadozó, a bagoly egyébként rá is szolgált a halált hozó madár imázsára, amennyiben régen csak akkor égették a méceszt éjjel, ha nagybeteg volt a háznál, s a fény az ablakhoz vonzotta az éjjeli ragadozó madarat, a baglyot. Az ilyenkor bekövetkező halálesetet aztán a szerencsétlen bagoly számlájára írták.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Robert Graves (1981): *A görög mítoszok I–II*. Európa Könyvkiadó, Budapest.